

DEPOLITIZACIJA POLITIČNEGA

PRIMER OBRAVNAVANJA POLITIČNIH TEM V SLOVENSКИH DNEVNIKI

JERNEJ PIKALO
ANDREJA TRDINA

Povzetek

Prispevek se ukvarja z depolitizacijo političnega skozi primer obravnavanja političnih tem v slovenskih dnevnikih. Depolitizacijo opredeli kot vzporedno potekajoča procesa neoliberalizma in globalizma, ki jima je skupna politika manjšanja vpliva demosa na demokratične odločitve političnih skupnosti. Z empirično vsebinsko analizo dnevniških časopisov v Sloveniji v letih 1990, 1995, 2000 in 2005 pokaže na depolitizacijske spremembe: povečevanje sklicevanja slovenskih virov na mednarodne akterje skozi leta, na vedno večjo depersonaliziranost mednarodnih akterjev, na katere se sklicujejo slovenski viri, na z leti vedno večjo sporazumnost slovenskih političnih virov pri sklicevanju na privatizirane gospodarske akterje, na vedno manj upovedenih nesoglasij ter vedno več personaliziranih ekonomskih akterjev.

Jernej Pikalo je izredni profesor politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, e-pošta: jernej.pikalo@fdv.uni-lj.si.

Andreja Trdina je mlada raziskovalka v Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, e-pošta: andreja.trdina@fdv.uni-lj.si.

Uvod

Politična participacija se v sodobnih demokracijah niža. Kljub globalni razširjenosti demokracije ter globalni sprejemljivosti demokratičnih načel in procesov je vsako leto manj in manj državljanov pripravljeno sodelovati v političnih procesih in javnih razpravah. Politična participacija (formalna in neformalna) vztrajno pada tako v razvitih kot novih demokracijah. Razlike med starimi in novimi demokracijami so v obsegu padanja participacije in različnimi deleži po starostnih skupinah državljanov. Razlike nastajajo tudi zaradi kulturnih in družbenih dejavnikov v posameznih političnih skupnostih (demokratičnih tradicij, religioznih vzorcev, zakonske obveznosti/neobveznosti sodelovanja na volitvah itn.). Razlike so tudi v nižanju formalne in neformalne participacije, ko v nekaterih političnih skupnostih na račun padanja formalne participacije rastejo neformalne oblike. A vse te razlike ne spremenijo dejstva, da smo že skoraj dve desetletji soočeni z jasnim trendom upadanja politične participacije. Padanje je zaskrbljujoče, ker je participacija osnova delovanja demokratičnih skupnosti. Brez participacije državljanov ni demokratičnih političnih skupnosti.

Za sodobno politiko se zdi, da državljanov ne zanima več. Sodobnega človeka, vpetega v celo vrsto mrež družbenih odnosov, politika in politično le stežka animirata, da bi sodeloval pri političnih procesih. Kot da je državljanom vedno manj mar za skupno dobro, kot da jih vedno manj zanimata sodelovanje pri zadevah skupnosti ter (so)ustvarjanje javnega mnenja. Kot da skupno dobro ne bi bilo nekaj, kar se tiče vseh, nekaj, kar ni dosegljivo vsakemu posamezniku, ampak samo skupnosti kot kolektivu. Kot da skupno dobro ni nekaj, kar naj bi skupnost in vsi posamezniki pozitivno vrednotili, nekaj, kar je normativno v smislu napotila delovanju skupnosti, da bi se ohranila in napredovala. Kontinuirana razprava o skupnem dobrem je primarna politična razprava vsake politične skupnosti, obenem pa tudi njen nikoli dokončani, vedno fluidni končni rezultat. Politika je, inter alia, torej tista aktivnost, s katero državljanji medijiramo različne partikularne interese v smeri oblikovanja skupnega interesa.

Eden od ključnih namenov politike kot procesa je dogovarjanje o skupnem dobru in njegovem uresničevanju. Po teoriji racionalne izbire politiko potrebujemo takrat, kadar kolektivni interes ali cilj ne more biti zadovoljen zgolj z uresničevanjem posameznih lastnih interesov. Politika je način, kako z vnaprej določenimi postopki pridemo do kolektivnih odločitev, ki so dobre za čim večji del skupnosti. Nihče npr. ne more zgolj uresničiti lastne želje po čistem okolju, če je obenem ne uresničujejo tudi drugi. Skupno dobro varnosti v skupnosti je mogoče uresničiti zgolj kolektivno. Politika je način, da se na avtoritativni način določi regulativa, ki pomeni uresničevanje in zagotavljanje temeljnega skupnega dobra.

Moderna politika naj bi bila upravljanje z usodo skupnosti. Od vestfalskega miru leta 1648 je politika teritorializirana, kar pomeni, da politične skupnosti, ki živijo na določenem ozemlju, na različne načine (demokratično, semidemokratično, avtoritarno, totalitarno itn.) upravljajo z lastno usodo. Predpostavka je, da so politične skupnosti v upravljanju z lastno usodo avtonomne (notranja suverenost) in neodvisne od vmešavanja drugih političnih skupnosti (zunanja suverenost). S

procesi globalizacije, ki smo jim poudarjeno priče v zadnjih štiridesetih letih, se je temeljna predpostavka upravljanja z lastno usodo pomembno spremenila. Procesi globalizacije so spremenili (ne nujno oslabili ali ojačali) odločanje v političnih skupnostih. Odločanje ni več zgolj odvisno od skupnosti same, ker so zaradi prepletenosti transnacionalnih procesov politične skupnosti postale podvržene procesom, katerih izvor je zunaj meja skupnosti. Prav tako zaradi globalizacijske medpovezanosti odločitve neke politične skupnosti ne vplivajo več samo na »njenem« ozemlju, temveč prek njega. Zaradi globalizacijskih procesov so sicer diskretni dogodki postali povezani, svet se je »skrčil« v smislu časa in prostora (Castells 1996; Harvey 1989). Zaradi teh (in še mnogih drugih) dejavnikov danes veje globok pesimizem, ali je nacionalna politika sploh še proces, s katerim politične skupnosti upravljajo z lastno usodo. Ali lahko politične skupnosti sploh še dosežejo primerne dogovore in ali je prava pot za to politični proces?

Današnja vseprisotna negativna konotacija političnega in vdanost v usodo skupnosti je zgolj površinski odraz veliko bolj problematičnega in globljega stanja odnosa do politike. Medtem ko je bila včasih politika način ustvarjanja javnega dobrega in medtem ko je bila politika način, s katerim je demokratična politična skupnost nadzorovala svoje oblastnike, je danes politika vse prej kot to. Politika v današnjih razvitih demokratičnih skupnostih je na eni ravni političnega diskurza postala zmerljivka, aktivnost nevredna resnega dela in intelektualnega napora. Na drugih ravneh pa se politično pospešeno utaplja v ekonomskem, naravnem in ponaravljenem dožemanju/oblikovanju družbenih in političnih odnosov, ki se hoče znebiti politike kot tiste dejavnosti, ki se samo vmešava v »naravne« procese najučinkovitejše alokacije blaga/ljudi. Politika je vedno bolj dojeta kot dejavnost maksimizacije lastnih interesov, način osebnega bogatenja, širjenja lastnega vpliva in reprodukcije ideologije partikulariziranih političnih akterjev.

Do konca šestnajstega ter začetka sedemnajstega stoletja je v zahodnem svetu prevladovala aristotelovska ideja, da je politika visoka umetnost ohranjanja republike. *Res publica* (javna stvar) je mesto in prostor skupnega dobra. V večini primerov je šlo za to, da so se posamični interesi podredili skupnemu interesu celotne skupnosti. Politika je bila način razreševanja konfliktov v skupnosti ter zagotavljanja skupnih dobrin (varnosti, družbene kohezije, dobrega v skupnosti na splošno) (Hay 2007, 8). Na začetku sedemnajstega stoletja se paradigma spremeni, nič več ni ključna dobrobit skupnosti, pač pa dobrobit in interes države (*raison d'état*). Naloga politike je postalo ohranjanje države, ne več skupnosti. Na državo pa se od Machiavelijevega Vladarja naprej navezuje ideja, da gre za kristalizacijo politične moči in oblasti v rokah enega vladarja ali skupine skozi nadzor nad javnimi institucijami (ibid.). *Raison d'état* je torej interes vladajoče skupine. Viroli (v Hay 2007, 9) je zelo nazorno pokazal, da je Machiavelli dosledno uporabljal izraz *politico*, kadar je šlo za vprašanje države, in republika, kadar je šlo za vprašanje aristotelovskega (konvencionalnega) pomena republike kot skupne stvari. S tem je še ohranjal distinkcijo med enim in drugim pomenom, ki pa se je sčasoma zlil. Država je postala sinonim za politično skupnost, s socialnimi revolucijami 18. stoletja in z nacionalnimi gibanji 19. stoletja pa je postala navezana na politizirano etnijo, narod.

Situacija v Sloveniji je podobna kot v večini razvitih demokratičnih skupnosti. Politika je večinsko dojeta kot negativna dejavnost za promocijo ozkih ekonomskih ali političnih interesov posameznikov ali skupin. Zadnjih deset let je vsepri-

sotna teza o vmešavanju politike v vse pore življenja, ki jo zvesto spremlja teza o potrebnosti omejevanja politike kot reakcija. Čeprav bi bilo mogoče pričakovati, da se bo po uveljavitvi večstrankarskega političnega sistema, začetnih problemih in spodrsrljajih, na Slovenskem politika uveljavila kot način reševanja družbenih konfliktov in mediacije interesov, se to ni zgodilo. Slovenska politična skupnost je prevzela sistem pluralizma strankarskih interesov, se na ta način navidezno politizirala, dejansko pa je ohranila stare negativne vzorce razmišljanja o politiki in političnem oz. jih perpetuirala iz zakladnice lastne politične kulture. Prevezeta je bila forma demokratičnih političnih institucij in njihovega delovanja, kar pa je zgolj nujni, ne pa seveda tudi zadostni pogoj za polno uveljavitev demokracije. Politika ni dojeta kot način reševanja konfliktov v skupnosti.

Razlogov za negativno dojemanje politike in njenih procesov na Slovenskem je več. Eden je v korporativni politični kulturi, ki v nasprotju z liberalno ne gradi na političnih, temveč na funkcionalnih interesih in z njimi povezanim predstavništvom (Lukšič 2006). Nacionalni interesi se ne oblikujejo v političnem procesu, temveč v zunajpolitičnih arenah (cf. Rus 1992, 28). Ključna dejavnost korporativne politične kulture je ohranjanje skupnostnega političnega telesa. Na Slovenskem je skrb za ohranjanje narodovega telesa (kot politizirane etnije) primarno prevzela kultura. Kultura (predvsem literatura) je bila privilegirana dejavnost »občevanja s samim slovenskim 'bistvom'« (Rupel v Lukšič 2006, 59). V letih med 1848 in 1948 naj bi po Ruplu (ibid.) bila literatura v neposredni bližini »komandnega stolpa«, pretirana literarizacija pa je velikokrat šla na škodo resnega razmisleka o socialnih in političnih vprašanjih. Kocbek (ibid.) je pretirano poudarjanje kulturne funkcije malega naroda in literariziranje označil kot napako narodove elite: »Ta samokulturna miselnost je izraz bodisi neživljenjskega idealizma bodisi zgolj izkustvenega defetizma: oba sta naperjena proti politični naravi malega naroda, to je proti osnovam našega lastnega boja.« Tudi v novejši literaturi je mogoče zaslediti celo vrsto negativnih konotacij politike: »Skozi vso zgodovino opazujemo isto. Človek postane zloben predvsem zaradi politične, se pravi strankarske pripadnosti« (Trstenjak v Lukšič 2006, 74). Kardelj je na temelju takih in podobnih sentimentov o politiki razvil sistem samoupravne demokracije, katerega temeljni cilj je bil izražanje interesov resničnega človeka, ne pa kakega politiziranega abstraktnega individuuma. Kardejevo videnje je mogoče brati globlje, na terenu politične ekonomije, v odnosu med uporabno in menjalno vrednostjo. Lukšič (1994, 17) piše, da je politični pluralizem v primerjavi s korporativizmom teren abstraktne menjave, kjer šteje edino menjalna vrednost. Tako politiko je mogoče opisati z metaforo trga, kjer se blago (politične ideje, interesi ...) izmenjujejo glede na menjalno vrednost. Po drugi strani pa je korporativizem teren uporabne vrednosti, ki je ne zanima menjalna vrednost blaga, pač pa njegova uporabna vrednost v funkciji ohranjanja korporativnega telesa pri življenju. Politično telo torej vzdržuje izražanje interesov resničnega človeka, ne pa politiziranega abstraktnega individuuma.

Med razloge za slovensko negativno gledanje na politiko je mogoče šteti tudi neobstoj pravih profesionaliziranih političnih elit. Slovenija v zgodovini ni razvila oblastnih struktur po vzoru drugih držav v Evropi. Na Slovenskem nikoli nismo imeli lastne aristokracije, meščanstvo je bilo šibko, socialistične elite niso bile zgolj politične elite, temveč so v skladu s Kardeljevim funkcionalističnim gledanjem na politiko predstavljale vse mogoče realne interese, ne zgolj političnih. Tudi v

času po uvedbi strankarskega pluralizma in politične demokracije je v Sloveniji zelo malo profesionalnih politikov, ki bi bili zgolj to in katerih identiteta bi bila navezana zgolj na politiko. Ker politika ni hvalevredna dejavnost, redkokdo sploh hoče biti politik.

Odziv članov politične skupnosti na tako vlogo politike zato ni presentljiv. Vedno manj verjamejo, da je politika iskanje skupnega dobra, urejanja odnosov v skupnosti ter upravljanja z usodo skupnosti, kar se kaže v nižanju politične participacije. Konvencionalna razlaga tega političnega fenomena bi bila, da državljani več ne verjamejo v politične procese kot načine reševanja odprtih vprašanj, zato politična participacija pada. A v tem prispevku se želimo odmakniti od take razlage oz. jo nadgraditi. Pokazali bomo, da je depolitizacija političnega (tudi) zavesten politični proces, ki želi predruščiti dojemanje politike in posledično delovanje političnih skupnosti. Skozi empirično vsebinsko analizo dnevnih časopisov v Republiki Sloveniji v letih 1990, 1995, 2000 in 2005 bomo pokazali, kako se je politično depolitiziralo v časopisih. Pokazati želimo na konstruktivistično vlogo medijev pri vzpostavljanju vedenja o politiki, političnem in politični skupnosti.

Časopisov ne dojemamo zgolj kot odsev družbenih odnosov ali medijev za prenos informacij, temveč jih razumemo kot reprezentacijo in posledično vir družbene konstrukcije pomena realnosti.¹ Novinarstvo, ki se uresničuje v medijih, nam »kot posebna vrsta produkcije in distribucije vedenja« (Splichal 2000, S47) osmišlja svet in lasten prostor v njem. V tej luči ustvarjanja smisla lahko novinarsko delo razumemo kot simbolno manipulacijo (Splichal 2000, S48). Hartley (2004, 182) trdi, da je osmišljevanje realnosti vaja v discipliniranju družbenega delovanja na podlagi diskurza. Novinarstvo je za Hartleyja (ibid.) »proizvodnja realnega skozi pogled«. Novinarstvo v medijih proizvaja družbeni diskurz kot disciplinarajoči pogled, kot verjetnost diskurzivne vizije. Mediji kot kulturni režim reprezentacij torej vzdržujejo družbo v času in podpirajo nek specifičen režim resnice v določenem družbenozgodovinskem kontekstu.

Vprašanje, ki se zato poraja, je, ali politični in ekonomski akterji ter mediji sploh vedo, kaj počnejo. Ali vedo, da (re)producirajo diskurz depolitizacije in tako pomembno vplivajo na delovanje in dojemanje politike, političnega ter politične skupnosti? Problem depolitizacije je, med drugim, kako dojemamo politiko in kaj si mislimo o nalogah politike. Kaj je narava politike? Čemu je politika namenjena? Politike je pogosto slišati, da je depolitizacija potrebna, da se npr. v Veliki Britaniji finančno ministrstvo ne bi vmešavalo v določanje obrestnih mer² ali da ne bi Downing Street določal članstva v lordski zbornici, pač pa za to imenovana neodvisna komisija. Vse z namenom čim manjšega vmešavanja političnega. V strukturi takega razmišljanja gre za dojemanje politike kot slabe, kot malovolentne sile, ki ne opravlja svojega dela. Politiki so posvojili negativno videnje politike, pesimistično, ki terja vprašanje, ali mogoče politiki sami dvomijo o svojih sposobnostih zagotavljanja tistega, za kar so bili izvoljeni. Ali tega ne vedo, kaj počnejo, ali pa vedo še predobro? Ali gre za ideologijo depolitizacije kot logični odgovor na neoliberalne pritiske?

Politika depolitizacije

Marx (1980, 37) v svoji znameniti frazi v prvem delu Kapitala poda verjetno najosnovnejšo definicijo ideologije: *Sie wissen das nicht, aber sie tun es.*³ Tega ne vedo, a vendarle to tako počnejo. Marxov stavek je mogoče brati na dva načina: prvič, da

je ključni problem tistih, ki ne vedo, na strani predstave, na strani iluzije védenja: *Saj ne vedo, kaj v resnici delajo*. Ideologija je v tem, da ljudje ne vedo, kaj v resnici delajo, ne vedo, da imajo napačno predstavo o družbeni realnosti, ki ji pripadajo (Žižek 1994, 314). Marxov stavek pa je mogoče brati tudi na način, ki sugerira, da ni problematična samo predstava o realnosti, pač pa tudi družbena realnost sama. Tisto, česar ljudje ne vedo, je, da tudi njihovo družbeno realnost vodi predstava, da je družbena realnost konstrukt te predstave. A Marxovo formulo je mogoče prebrati še drugače: Kaj pa če ljudje zelo dobro vedo, kako stvari v resnici stojijo, a jih kljub temu še vedno opravljajo, kot da tega ne bi vedeli? Problem depolitizacije političnega, enega ključnih političnih procesov zadnjih tridesetih let, je treba brati točno skozi te tri interpretacije Marxove formule: ali akterji (politični, ekonomski, medijski) res ne vedo, kaj delajo, pa vendarle to tako počnejo, drugič, ali ne vidijo, da problem ni samo predstava o realnosti, pač pa je problem v strukturni prisili, discipliniranju pogleda na realnost samo, in tretjič, kaj pa če zelo dobro vedo, kaj počnejo, kaj če je tako početje v njihovem interesu? Ali vsaj nekateri od tistih, ki so jih demokratične politične skupnosti izvolile za svoje predstavnike, zelo dobro vedo, kaj počnejo, a je depolitizacija politike in z njo nizka politična participacija v njihovem interesu?

Pri procesih depolitizacije političnega gre za dva vzporedno potekajoča procesa: širjenje neoliberalne ideologije in njenega vpliva ter procese globalizma, specifičnega gledanja na procese globalizacije kot vse večje strukturne vpetosti ter odvisnosti političnih skupnosti in njihovih procesov od transnacionalnih procesov in dejavnikov. Proces je pogojno mogoče opredeliti kot notranji (tj. neoliberalni) in zunanji (tj. globalistični) vir procesov depolitizacije. Neoliberalni proces depolitizira, ker ne verjame v politične rešitve, ker odreka legitimnost vsakršnemu intervencionizmu politike, ker pravi, da je politično reševanje problemov po svoji naravi neučinkovito, ker gre za vmešavanje v najučinkovitejše alokacije resursov, t. i. naravne procese. Globalizem pa je strukturno determinističen pogled na procese globalizacije, ki obstoječe politične skupnosti postavlja pred rešitev »there is no alternative«, ki poskuša pokazati na vedno manjše možnosti za iskanje političnih rešitev ter posledično na manjšo sposobnost politike in političnih akterjev.

Depolitizacijo razumeva na več načinov, med katerimi so:

1. Politična desekularizacija: področja in procesi, ki so prej bili v človeških rokah in se je o njih odločalo politično, se prenesejo na nekoga zunanjega, pogosto na področje naravnosti in nujnosti.

2. Transfer področij, ki so še do nedavnega bila pod političnim vplivom in nadzorom, kvazijavnim akterjem brez političnega nadzora ali z netransparentnim političnim nadzorom.

3. Privatizacija: izločanje političnih zadev iz sfere političnega v sfero tržnega.

4. Iskanje vzrokov za politične procese zunaj politike in posledično zavračanje politične odgovornosti.

5. Prenos z nacionalne ravni (kjer efektivna odgovornost obstaja) na nadnacionalno raven, kjer politična odgovornost ni več tako transparentna.

6. Iskanje grešnega kozla (t. i. scapegoating): navidezno prenašanje odgovornosti za nacionalne odločitve na tuje oz. mednarodne akterje in strukture.

7. Politika »there is no alternative«: mnenjska nasprotja kot gibalno političnega razpravljanja in politike vse bolj izginjajo.

Zadeve so politizirane, ko postanejo stvar odločanja, premišljanja, v človeških rokah, kjer prej to niso bile. Najosnovnejša oblika politizacije je povezana s širjenjem možnosti človeškega vpliva in odločanja o zadevah, ki so bile prej stvar usode ali nujnosti (vprašanje religioznih tabujev, vedno boljše razlage narave skozi tehnološki in znanstveni napredek, sekularna država kot oblika politizacije vs. državi, ki je svojo avtoriteto v zgodovini iskala v božji avtoriteti). Druga oblika politizacije je prehod iz zasebne v javno sfero, ko zadeve, ki so bile zasebne, postanejo stvar javne debate in javnega odločanja (feminizem, nova družbena gibanja, tudi zasebna podjetja, ko postanejo javne delniške družbe, se s tem obvežejo, da bodo razkrila več informacij javnosti, itn.) (Hay 2007, 80).

Hay (ibid., 82–87) depolitizacijo opredeli kot proces, obraten od politizacije:

1. Predajanje področij, ki so še do nedavnega bile zadeve formalnega političnega odločanja, vpliva in nadzora, kvazijavnim oblastem ali trgu brez političnega nadzora (ibid., 82). Prednosti predaje v manj politizirane arene so za politike in politiko očitne: zadeve, okoli katerih bi lahko potekali javni politični spori, so predane javnim ali kvazijavnim organizacijam in njihovim uradnikom, da bi sicer politično odločanje izpeljali depolitično oz. navidezno depolitično. Določijo se »neodvisni« tehnični kriteriji, po katerih poteka tehnicistično odločanje. Politične odločitve tako postanejo stvar uradniških tehniciziranih postopkov, za katere politiki javno niso odgovorni.

V Republiki Sloveniji je tak primer ustanavljanje javnih agencij. Z javnimi agencijami država (in v njenem imenu Vlada Republike Slovenije) ustanavlja telesa za »opravljanje regulatornih, razvojnih ali strokovnih nalog v javnem interesu, če zanje z zakonom ni predvidena druga statusna oblika«. (Zakon o javnih agencijah, 2. čl.). Problem javnih agencij v Sloveniji je, da so samo navidezno nepolitične oz. nepolitične za potrebe javne podobe, niso pa dejansko nepolitične. Zakon o javnih agencijah v 19. členu namreč določa, da »direktorja javne agencije imenuje in razrešuje ustanovitelj na predlog sveta javne agencije na podlagi javnega natečaja v skladu s pogoji in kriteriji, določenimi z zakonom in ustanovitvenim aktom«. Tudi člane sveta agencij imenuje vlada, torej so imenovani politično: »Člane sveta imenuje in razrešuje ... ustanovitelj za dobo petih let z možnostjo ponovnega imenovanja«. Politika se torej navidezno umakne iz procesa sprejemanja odločitev, politične odločitve postanejo (kvazi)javne, še naprej pa politika odločilno vpliva na ljudi, ki upravljajo z javnimi agencijami. Politika tako zavestno depolitizira politične procese.

Med to obliko depolitizacije lahko štejemo tudi prenos odgovornosti za določene zadeve na transnacionalno raven. Prehod na skupno valuto evro in prenos monetarne avtonomije na skupno Evropsko centralno banko sta primera tovrstne depolitizacije, pa tudi prenos pristojnosti na transnacionalne organizacije tipa NATO itn. Prenos pristojnosti pa še ni depolitizacija, še posebej, kadar gre za prenos med političnimi subjekti z jasnimi odnosi odgovornosti. A v večini primerov transnacionalna odgovornost ni tako jasna kot nacionalna, kanali, po katerih potekajo sistemi odgovornosti, so veliko daljši in manj razviti kot nacionalni, na transnacionalni ravni zaradi vestfalskega sistema suverenih enot ni jasnega sistema odgovornosti, ne obstaja svetovna vlada z jasnimi pooblastili in odgovornostmi, ne obstaja (razen v primeru najhujših kaznivih dejanj proti človeštvu, ki so tudi kršenja najtemeljnejših človekovih pravic) globalni sodni sistem itn. S prenosom zadev

na transnacionalno raven se politika znebi potencialno problematičnih vprašanj, obenem pa se transnacionalnost uporablja za izgovor za nepopularne (v pravem pomenu besede) politične ukrepe v notranji politiki (cf. Banjac 2009).

Preprostejša oblika depolitizacije je, ko se prej politična zadeva prepusti trgu in tržnim silam. Od poznih sedemdesetih naprej so politične elite v razvitih liberalnih demokracijah vedno več zadev dajale pod okrilje trga. Politično upravljanje je bilo domnevno neučinkovito, zato je vedno več zadev bilo prepuščenih domnevno učinkovitim tržnim mehanizmom. Rezultat tega je bil val privatizacij, ki se je v Veliki Britaniji zgodil konec sedemdesetih in na začetku osemdesetih let, ko je bila na oblasti Margaret Thatcher (Hay 2007, 83). Tudi novi laburizem je nadaljeval s privatizacijami, čeprav na nekoliko drugačen način.

Način depolitizacije tega tipa je tudi izogibanje neposrednemu političnemu reguliranju. Namesto političnega reguliranja politični odločevalci odgovornost prenašajo v javno sfero. Odgovornost za okoljsko degradacijo npr. z apelom prenašajo na onesnaževalce v javni sferi (podjetja, posameznike), namesto da bi z neposrednim političnim ukrepanjem in s sprejemom zakonodaje rešili problem.

2. Področja, ki so bila prej v javni sferi, a ne nujno politizirana, se prenesejo na zasebno sfero. Primer take depolitizacije je prenos odgovornosti za okoljsko degradacijo ne samo na onesnaževalce, temveč tudi na končne potrošnike.

3. Depolitizacija kot prehod na področje nujnosti. Gre za fatalizem, tj. verjetje, da sodobnih političnih skupnosti ni več mogoče upravljati s političnimi procesi. Gre za vdajanje v usodo, politično pasivizacijo posameznikov s kontinuiranim vcepljanjem ideje, da ni mogoče politično ničesar spremeniti, da se je mogoče zgolj prilagoditi na videz »zunanjemu dejstvu (!)« in dalje reproducirati obstoječe odnose moči v družbi. Kajti »najglasnejše sporočilo neoliberalizma je, da ni alternative za status quo« (McChesney 2005, 24). V tem pa se kažejo, kot opozarjajo številni avtorji (McChesney 2005; Laclau in Mouffe 1987; Beck 2000), avtoritarne razsežnosti neoliberalnega depolitiziranega diskurza. Slednji namreč na ta način zapira javni politični prostor delovanja, proizvaja depolitizirano prebivalstvo (državljanse spreminja v potrošnike) in se s tem postavlja nasproti participatorni demokraciji.

Globalizacija kot depolitizacija

Globalizacija je v letih po koncu hladne vojne postala mantra sodobnega sveta. Podjetnike in politike, politologe in ekonomiste, novinarska peresa in internetne gurne so združile nove možnosti prej politično-ideološko deljenega sveta. Optimizem pothladne vojne je bil na višku, ideološki zmagovalec je visoko vil zastave neoliberalnega kapitalizma. Ljudi različnih interesov, političnih nazorov, družbenih bogastev in geografskih širin je družila podobnost pogleda na procese globalizacije. Verjeli so, da globalizacija obstaja, da je realnost in da s sabo prinaša različne posledice. Veljalo je, da človeštvo živi v obdobju, ko je večji del družbenega življenja določen z globalnimi procesi, v katerih nacionalne kulture, nacionalna gospodarstva in nacionalne meje izginjajo. Osrednja za tako dožemanje je bila ideja hitrega in nedavnega procesa ekonomske globalizacije (Hirst in Thompson 2000, 68).

Nekaj primerov takega diskurza:

Gospe in gospodje: prišel sem slavit prihodnost. Nikoli v zgodovini naše vrste ni bilo boljše priložnosti za gradnjo višjih življenjskih standardov in varnejšega sveta za vse. Globalizacija je del te priložnosti (Moore 2000).

Globalizacija je dejstvo, s katerim živimo. Procesi globalizacije v svetu se odvijajo naprej in postavlja se vprašanje, kako se v takšnih procesih najbolje znajde posameznik in pa, kar nas bo danes predvsem zanimalo, država, nacionalna država, predvsem manjša država, kot je Slovenija. Ne moremo biti globalni igralec, da bi sami lahko aktivno vplivali na te procese. V večji meri ti procesi vplivajo na nas oz. ustvarjajo okolje, v katerem poskušamo vzpostaviti čim boljšo eksistenco (Drnovšek 2002).

Globalizacija je spremenila naša gospodarstva in način, na katerega delamo. ... Ne moremo odkloniti sodelovanja na svetovnih trgih, če želimo uspevati. ... Katerakoli vlada, ki misli, da lahko sama pelje zadeve, misli napačno. Če trgi nimajo radi tvojih politik, te bodo kaznovali (Blair 1999).

Znotraj nacionalne države se zmanjšuje doseg politike in nacionalna država ni več sposobna v popolnosti predstavljati javnih interesov. Ne more več odgovarjati na transnacionalne fenomene, ki so rezultat procesa globalizacije (Socialist International 1999).

Za globalistični⁴ diskurz globalizacije je, inter alia, značilen fatalistični pogled na globalizacijo. Globalizacija naj bi bila neizogibna. Predstavljena je kot strukturni okvir, ki prebivalcem planeta določa nove pogoje bivanja – zlata kletka,⁵ iz katere ni izhoda. Alternative, kot da niso na voljo: ali se bo gospodarstvo globaliziralo ali pa bo umrlo. Ali se bo država pridružila globalnim tokovom ali pa umrla v izolaciji. Država in možnosti političnega odločanja so usodno zaznamovane z zunanjim strukturnim okvirom, ki določa možnosti odločanja. Politično se je depolitiziralo, vzrok za to je zunanji.

Depolitiziran globalistični diskurz ima nekaj skupnih značilnosti. Za zgodbe te vrste je značilno teleološko dojetje procesa globalizacije. Tehnološke spremembe (npr. uvajanje novih in hitrejših komunikacij) so predstavljene kot gonilna sila razvoja in s tem globalizacije (cf., izmed mnogih avtorjev, npr. Scholte 2000, 74–86; Crook 1997, 5; Mann 1997, 473; Langhorne 2001, xi; Cable 1995, 25, 26). Tehnologija je po teleološkem pojmovanju tista, ki bo pripeljala do boljšega jutri. Napredek v znanosti, tehnologiji in proizvodnji naj bi pomembno določal usodo delavcev, upravljavcev, države in njihovih medsebojnih odnosov. Uvajanje novih tehnologij naj bi povzročalo krizo družbenih in političnih institucij, ki si na vsak način želijo ujeti tehnološki napredek in primerno prilagoditi proizvodne odnose. Pri tem je politična nacionalna država še zadnja ovira v globalni kapitalistični akumulaciji.⁶

Globalizacija je v neoliberalnih zgodbah prikazana kot esencialna (Amoore in drugi 1997, 183; Weldes 2001, 651; cf. Fairclough 1999; Hobson in Ramesh 2002, 7). Bila naj bi nujen okvir, ki ne omogoča alternativ. Prikazana je kot okvir, ki določa parametre političnega in gospodarskega delovanja znotraj modernega kapitalizma. Leon Brittan, podpredsednik Evropske komisije: »Povedano krajše, resne alternative globalizaciji ni. Vse drugo je slepa ulica« (Brittan 1999). Rupel (2002, 3): »Globalizacija je neizbežna. Globalizaciji se – tudi če bi hoteli – ne moremo več uspešno upirati, saj je že dejstvo.« Esencialne razlage pozabljajo, da je ideja globalizacije rezultat zgodovinsko in družbeno specifičnih pogojev in razmerij, ki določajo, v katero smer bo šla družbena konstrukcija posameznih dogodkov in idej. Interpretiranje globalizacije na način njene neizogibnosti je osnova strukturnega determinizma, ki ne dopušča političnih alternativ.

Globalizacija naj bi, kot to predstavljajo neoliberalci, težila h konvergenci. Njeni procesi naj bi prispevali k poenotenju oz. pritiskali v smeri poenotenja, ne glede na to, da imamo v procesih globalizacije opraviti z različnimi začetnimi temelji in institucionalnimi ureditvami družb, držav ali gospodarstev. Rezultat delovanja globalizacijskih sil naj bi bila v primeru države konvergenca na ravni nacionalnih držav z odpravo meja za potrebe prehajanja finančnih tokov, proizvodov in storitev (cf. npr. Ohmae 1995; Reich 1993). Na različne države in družbe se gleda kot na objekte brez zgodovinsko in družbeno specifičnih značilnosti, kot da so vsi enaki in jih je treba obravnavati na enak način.

Globalisti globalizacijo interpretirajo instrumentalno. Nagibajo se k posploševanju predstavljanja njenih procesov in posledic, da bi lažje predpisali orodja za njeno upravljanje. Brittan (1999): »Globalizacija je življenjsko dejstvo in to bo ostala ne glede na ukrepe vlade. Vprašanje ni, ali jo sprejeti ali zavrniti, ampak kako zagotoviti njen potek v pozitivni smeri. Pomembno je, da nacionalne in mednarodne institucije sprejmejo vpliv globalizacije in primerno odgovorijo.« Instrumentalna interpretacija je eden od temeljev depolitizacije, saj so posplošeni recepti brez upoštevanja družbenih, zgodovinskih in političnih okoliščin vir razmišljanja o ujetosti v usodo.

Globalizacija je predstavljena tudi kot benigni proces (Amoore in drugi 1997, 184) z blagimi in s pozitivnimi posledicami. Družbeni konflikti, kot posledica instrumentalnega in objektnega dojetja globalizacije in receptov za razreševanja napetosti, naj bi se dogajali samo v fazi prilagajanja procesom globalizacije, v novi tranziciji k boljšemu jutri: »Najprej je pomembno poudariti, da je 'postati globalen' za podjetje predvsem proces, ne samo cilj. Je potovanje, pa tudi končna postaja. In za vsako potovanje so značilni težke transformacije in prehodi, preden prispemo na cilj« (Hrebiniak v Bargiela-Chiappini 2000, 21). Nove družbene strukture, ki povzročajo konflikte, naj bi bile samo začasen stranski izdelek prestrukturiranja, stvar, ki bo izginila, ko bodo danes uporniške generacije odrasle in se akomodirale v novem, boljšem načinu življenja. Označevanje globalizacijskih procesov kot benignih je potrebno za prikaz globalizacije kot pozitivnega okvira, ki vpliva na/depolitizira notranjo politiko.

Fairclough (2000) je v analizi globalizacijskega diskurza na primeru poročila Svetovne banke o razvoju sveta za leto 1999/2000 (World Bank 2000) opozoril na pomembne vidike globalizacije kot vira depolitizacije:⁷

1. Dejavniki sprememb (človeški dejavniki) v govoru o globalizaciji ni podan,⁸ v govoru o lokalizaciji pa je. Primeri za globalno raven so: »Mednarodni gospodarski red se razvija v visoko integriran in elektronsko povezan sistem.« »Globalizacija združuje države sveta.« In na lokalni ravni: »Vključevanje lokalnih skupin in nevladnih organizacij pri aplikaciji globalnih rešitev je pomembno.« Kontrast se kaže na eni strani v prilagajanju, na drugi pa v aktivnem sodelovanju. Globalizacija in globalno gospodarstvo sta predstavljena kot neizogibni in nespremenljivi zunanji dejstvi, ki se jima morajo ljudje, vlade in drugi družbeni dejavniki prilagoditi, brez upanja na spremembe, medtem ko je lokalizacija stvar lokalnih skupin in organizacij, ki lahko aktivno posegajo v politiko.

V citiranih izjavah Blairja ali Drnovška so gospodarske spremembe, ki naj bi bile posledica globalizacije, predstavljene kot proces brez človeških oz. družbenih dejavnikov. Ne obstajajo družbeni dejavniki (npr. multinacionalna podjetja,

menadžerske elite), ki bi razvijali in promovirale nove ideje – te se zgolj »pojavi« same od sebe. Ne obstajajo družbeni dejavniki, ki bi odpirali nove trge – ti se »odprejo« sami od sebe.

Posledica tovrstnega razmišljanja o globalizaciji je predvsem depolitizacija, ki se z vidika države dogaja navznoter in navzven. Globalizacija je predstavljena kot zunanje, nepreklicno dejstvo, ki ni politizirano, na katero ni mogoče politično vplivati, ki je skoraj ponaravljena, torej zunaj dosega človeškega vpliva. Za globalizacijo navzven to pomeni, da z njo nihče ne upravlja, da se dogaja sama od sebe, da ni mogoče identificirati interesov in z njimi akterjev, ki vplivajo na globalizacijske procese, kar posledično pomeni, da je zunaj dosega političnega upravljanja. Navznoter pa to pomeni, da globalizacijski procesi s svojim okvirom pomenijo dejavnik strukturne prisile za notranjo politiko, da se čuti vedno bolj nemočna. Pomembna posledica za depolitizacijo je tudi videnje družbenih sprememb kot dogajanj brez akterjev, brez jasnih interesov itn. To je neposredna posledica politike depolitizacije.

2. V globalističnem diskurzu globalizacije gre za odsotnost želje. Nikoli se ne govori o željah in interesih multinacionalk po neomejenih trgih, prosti trgovini, demontaži države itd. V primeru nacionalne politike so interesi veliko jasneje izraženi in transparentni. Lahko gre za željo po samoodločanju ali celo zahtevo po samoodločanju. Neprikazovanje želje izhaja iz prikaza globalizacije kot procesa brez človeškega dejavnika, kot »naravne« zadeve. Pod terminom globalizacija globalisti razumevajo posledice, in ne iniciative ter dejanja. Globalizacija ni nekaj, kar najpodjetnejši oz. najambicioznejši želijo storiti. Gre bolj za to, kaj se nam dogaja. Gre za anonimne sile s širokim dosegom delovanja, ki naj bi imele prevelik tako obseg kot doseg, da bi bilo mogoče govoriti o njihovem upravljanju (Bauman 1998, 60).⁹

3. Globalizacija je predstavljena kot proces sedanjosti, ki ni niti povezana s preteklostjo niti ni rezultat preteklosti oz. zgodovine. Za opisovanje globalizacijskih procesov se slovnično večinoma uporablja sedanjik, ki ne dopušča nanašanja na preteklost. Sedanjik, ki pomeni tudi brezčasnost, je primeren slovnični čas za opisovanje globalizacijskih procesov, ki niso od nekdaj, ampak so zdaj tu in so nastali ex nihilo. Sedanjost je raztegnjena od preteklosti do neskončne prihodnosti. Brezčasna globalizacija je vir depolitizacije, ker ni historično kontekstualizirana, zato se zanj zdi, da je zunaj dosega človeškega dejavnika.

4. V globalizacijskem govoru je veliko predpisovanja, kaj je treba storiti, in manj tega, kaj se dogaja. Analiza ne govori toliko, kako nekaj je, ampak kako bi moralo biti. Na ta način vstopa globalizacijski diskurz v polje normativnega določanja zadev, ki ima z analizo globalizacijskih procesov bolj malo skupnega. Politiziran govor se razlikuje od tistega o globalizaciji, saj govori bolj deskriptivno in manj normativno, kar je tudi sicer skladno s prisotnostjo in z analizo človeškega dejavnika in njegove želje kot sestavnega dela politiziranega diskurza.

Globalistični pogled na globalizacijo je strukturno determinističen. Globalizacijo prikazuje kot zunanji okvir, ki državi omogoča ali onemogoča dejanja, ki bi jih lahko storila. Neredko je pretveza nepopularnih ukrepov (t. i. scapegoating oz. iskanje grešnega kozla), ki jih vlade izvajajo z različnimi nameni, pogosto v dobro kapitala (gl. npr. Socialist International 1999). Vprašati se velja, od kod tako deterministično pojmovanje globalizacije? Najpreprostejši odgovor je, da stvari take pač so in da ne moremo ničesar ukreniti. Zunanji pogoji strukture so

taki, da ne omogočajo drugačnih, alternativnih dejanj. Že nekoliko bolj analitičen pogled pa razkrije, da je zunanje v globalističnem diskurzu pojmovano kot nekaj objektno ločenega od notranjega. Zunanje ni rezultanta notranjega, zunanji okvir notranjega, odsev dogajanja znotraj države ali nacionalnega gospodarstva, temveč je pojmovano kot nespremenljiva, objektna realnost, kot determinirajoči okvir, ki določa, kaj se lahko stori in kaj ne. Videti je, da ima lastno eksistenco, navidezno nepovezano s čimerkoli.

Uporaba globalizacijskega jezika je namenjena depolitizaciji, saj predstavlja politiko kot procese, ki jim vsebino neposredno narekujejo dejstva, in se izogiba razmišljanju o izbiri vrednot in družbene, moralne ter politične odgovornosti za take izbire.

Procesi depolitizacije v slovenskih dnevnikih po osamosvojitvi

Depolitizacijo političnega v Sloveniji želimo preučiti skozi empirično vsebinsko analizo dnevnih časopisov v letih 1990, 1995, 2000 in 2005. Pokazati želimo, kako so se v času in med različnimi akterji dogajali procesi depolitizacije. Procese depolitizacije ne dojemamo kot naključne, naravne/ponaravljene politične procese, temveč kot zavestne procese, ki želijo predruščiti dojetje politike in posledično spremeniti delovanje političnih skupnosti. Dnevni časopisi imajo pri tem konstruktivistično vlogo medijev pri vzpostavljanju vedenja o politiki, političnem in politični skupnosti.

Ena od tez tega članka je, da je eden ključnih virov depolitizacije sklicevanje na mednarodne akterje, ki so večinoma predstavljeni kot depersonalizirani. Akterji se sklicujejo na depersonalizirane mednarodne vire, ker je take vire težko natančno določiti, prav tako je težko določiti njihove interese. Gre za procese »scapegoatinga« (oz. iskanje grešnega kozla) v mednarodnih akterjih, vlogo globalizacije kot zunanjega strukturno determinirajočega vpliva, vlogo globalizacije kot procesa brez akterjev in posledično interesov/želja. V raziskavi smo razlikovali med mednarodnimi in tujimi akterji, kajti tuji akterji so po navadi personalizirani in natančno določeni. Viri se v prej opisanih procesih depolitizacije, ko želijo opravičevati svoje poteze depolitizacije, redkeje sklicujejo na tuje, določljive vire, pa zato raje na mednarodne, nedoločljive vire (problem odgovornosti in transparentnosti).

Podatki slovenskih virov kažejo statistično značilno povečevanje sklicevanja slovenskih virov na mednarodne akterje skozi leta (gl. tabelo 1), čeprav je ta povezanost razmeroma šibka. Med vsemi akterji, na katere so se slovenski viri sklicevali leta 1990, je bilo le 2,3 odstotka mednarodnih, leta 1995 se je njihov delež dvignil na 2,9 odstotka, leta 2000 ostal na 2,8 odstotkih, leta 2005 pa je delež mednarodnih akterjev znašal že 4,3 odstotka. Sklicevanje slovenskih virov na slovenske akterje pa rahlo upade (delež slovenskih akterjev se zniža s skoraj 83 odstotkov leta 1990 na 80 odstotkov v letu 2005), medtem ko sklicevanje na tuje akterje ostaja skozi leta približno enako (delež teh vsa leta okoli 15-odstoten).

Povečevanje sklicevanja na mednarodne akterje je mogoče interpretirati kot vir politike depolitizacije. Slovenski akterji se, med drugim, sklicujejo na mednarodne akterje, kadar želijo prikazati nujnost sprejetja nekega ukrepa v smislu strukturnega determinizma. Verjetno je nemogoče vse primere sklicevanja na mednarodne akterje označiti zgolj kot vir za depolitizacijo političnega, še posebej, ker se je Slovenija z leti

Tabela 1: Sklicevanje slovenskih virov na slovenske, tuje in mednarodne akterje po letih

Leto	Akter			
	slovenski	tuji	mednarodni	skupaj
1990	8938 82,5 %	1650 15,2 %	244 2,3 %	10.832 100 %
1995	13.725 81,9 %	2542 15,2 %	489 2,9 %	16.756 100 %
2000	7568 81,6 %	1445 15,6 %	260 2,8 %	9273 100 %
2005	12.605 80,2 %	2435 15,5 %	681 4,3 %	15.721 100 %
skupaj	42.836 81,5 %	8072 15,4 %	1674 3,2 %	52.582 ¹⁰ 100 %

$\chi^2 = 108,558$; sig. = 0; Cramerjev V = 0,032

vedno bolj vključevala v transnacionalne (EU) in mnoge mednarodne organizacije (npr. NATO), zato je jasno, da se vedno več akterjev tudi sklicuje na mednarodne akterje. Zanimivo pri tem je, da sklicevanje na personalizirane tuje akterje ostaja bolj ali manj na isti ravni, medtem ko se sklicevanje na večinoma depersonalizirane mednarodne akterje povečuje.

Zaradi zadržkov pri interpretaciji sklicevanja na mednarodne akterje kot vire depersonalizacije nas je zanimala struktura teh akterjev. Pogosto se namreč dogaja, da se politični akterji pri ustvarjanju politike depolitizacije sklicujejo na depersonalizirane mednarodne akterje, do katerih ne poteka jasna linija odgovornosti, določljivosti in sledljivosti. To je zelo pogosta praksa pri globalizaciji kot viru depolitizacije, ko se globalizacija predstavlja kot neobvladljiva množina procesov, s katerimi ne upravlja nihče določljiv.

Kot je prikazano v tabeli 2, obstaja statistično značilna povezanost med izvorom akterja in ravno združenosti akterja ($\chi^2 = 822,936$; sig. = 0), a je tudi ta razmeroma šibka (Cramerjev V = 0,089). Ta priča o depersonalizaciji mednarodnih akterjev, na katere se sklicujejo slovenski viri. Med vsemi mednarodnimi akterji je namreč samo 17 odstotkov posameznikov (med slovenskimi akterji jih je kar 31,6 odstotka, med tujimi celo 39,7), a kar 77,2 odstotka reguliranih skupin (med slovenskimi akterji jih je le 54 odstotkov in med tujimi 44,2 odstotka). Pregled strukture akterjev po letih sicer pokaže trend padanja deleža reguliranih skupin med vsemi mednarodnimi akterji, na katere se sklicujejo slovenski viri (83,1 odstotka v letu 1990, 82,2 v letu 1995, 71,2 v letu 2000 in 73,8 v letu 2005), na račun personalizacije teh, v splošnem pa je med mednarodnimi akterji (v primerjavi s tujimi in slovenskimi) višji delež reguliranih skupin in veliko nižji delež posameznikov.

Za zgled navajamo primera take depersonalizacije iz analiziranih časopisov:

Drnovšek je pojasnil potek pogajanj z Brusljem o evropskem sporazumu in začetek postopka za spremembo 68. člena ustave. Omenil je pričakovanje Unije glede uskladitve zakonodaje z evropsko, ki pomeni dokončanje postopka spreminjanja ustave do ratifikacije pridružitvenega sporazuma. ... Po Drnovškovih besedah so storjene poteze zadostne in primerne, čeprav je omenil, da so pričakovanja EU večja (Delo, 24. junija 1995).

Tabela 2: Deleži različnih ravni združenosti akterjev glede na izvor akterjev

Akter	Raven združenosti akterja				
	posameznik	ohlapna skupina	regulirana skupina	drugo ¹¹	skupaj
slovenski	13.453 31,6 %	4794 11,3 %	22.993 54 %	1354 3,2 %	42.594 100 %
tuji	3176 39,7 %	1170 14,6 %	3540 44,2 %	116 1,4 %	8002 100 %
mednarodni	284 17 %	44 2,6 %	1290 77,2 %	53 3,2 %	1671 100 %
skupaj	16.913 32,4 %	6008 11,5 %	27.823 53,2 %	1523 2,9 %	52.267 100 %

$\chi^2 = 822,936$; sig. = 0; Cramerjev V = 0,089

Janez Potočnik zaradi razlik med financiranjem in vsebino programov v Evropskem svetu in Evropskem parlamentu pričakuje precej razprav. Evropska komisija je po njegovih besedah jasno povedala, da je treba v nadaljevanju pogajanj o novi finančni perspektivi povečati zneske za raziskave, inovacije in izobraževanje, ki omogočajo gospodarsko rast in povečevanje števila delovnih mest (Delo, 24. septembra 2005).

Med pomembne vire depolitizacije štejemo vpliv prevladujoče (neoliberalne) ekonomske doktrine na področje političnega. Ta je skrajno skeptična do možnosti politike za sodobno in učinkovito upravljanje javnih zadev, zato sodobne politične skupnosti pri svojem upravljanju pospešeno prevzemajo načela neoliberalne ekonomske doktrine. V skladu z neoliberalno ekonomsko doktrino je trg idealni alokator dobrin, tržna razmerja pa ureja nevidna roka. Politika vedno več človeških odnosov rekonceptualizira kot ekonomske odnose, politično pa vedno bolj skuša upravljati v skladu s spoznanji strateškega menedžmenta. Na institucionalni ravni je tovrstna depolitizacija predajanje področij, ki so bila še do nedavnega zadeve formalnega političnega odločanja, vpliva in nadzora, kvazijavnim oblastem ali trgu brez političnega nadzora. Empirično smo ta proces operacionalizirali kot sklicevanje političnih virov na gospodarske akterje. Politični viri se sklicujejo na gospodarske akterje ter s tem kažejo vedno večji vpliv ekonomističnega jezika, prevladujoče (neoliberalne) ekonomske doktrine in njenih postulatov za delovanje področja političnega.

Podatki o sklicevanju političnih virov kažejo na statistično značilno povezanost med letom in področjem delovanja akterja ($\chi^2 = 80,912$; sig. = 0), na katerega se ti politični viri sklicujejo (gl. tabelo 3). Tudi ta povezanost je razmeroma šibka (Cramerjev V = 0,047). Zanimivo je predvsem leto 2000, kjer sklicevanje političnih virov na politiko naraste na 68,1 odstotka, na gospodarstvo pa pade na 4,6 odstotka. Ena od razlag tega fenomena bi lahko bila, da so leta 2000 poleg leta 1990 (ko pa so prevladovale druge teme, npr. osamosvojitve, gospodarska kriza v Jugoslaviji itn.) edinokrat v analiziranih letih bile splošne volitve, okoli katerih pa po navadi potekajo predvsem politične razprave.

Morda lahko najvišje sklicevanje na gospodarstvo v letih 1990 in 1995, upad v letu 2000 in ponovni porast leta 2005 delno pojasnimo tudi s spremembami v postavitvi dnevnikov skozi čas. Te spremembe tematskih sklopov na analiziranih

straneh opazimo predvsem v Delu in Dnevniku. V primerjavi z letom 1990 na analiziranih prvih treh in zadnji strani v Delu ni posebne sekcije gospodarstva. Druga in tretja stran Dela sta namreč leta 1990 posebej namenjeni notranji politiki in gospodarstvu, druga leta pa dnevnim novicam na splošno, večinoma politiki (poseben sklop gospodarstva na nadaljnjih straneh časopisa, ki v analizo niso bile zajete). Podobno sta v Dnevniku leta 1990 prva in druga stran namenjeni dnevnim novicam, medtem ko leta 1995 in 2000 postane druga stran namenjena skoraj izključno mnenjskim žanrom (v kolumnah, pismih bralcev). Leta 2005, ko sklicevanje na gospodarske virov ponovno naraste, se prispevki mnenjskih žanrov v Dnevniku zmanjšajo na račun dnevnih novic, med katerimi je verjetno tudi nekaj več gospodarskih tem. Na osnovi rezultatov analize in opisanih zadržkov pri interpretaciji torej ni mogoče popolnoma enoznačno trditi, da se sklicevanje političnih virov na ekonomske akterje z leti povečuje.

Tabela 3: Sklicevanje političnih virov na akterje različnih področij delovanja po letih

Leto	Področje delovanja akterja			
	politika ¹²	gospodarstvo ¹³	drugo ¹⁴	skupaj
1990	3268 66 %	397 8 %	1284 25,9 %	4949 100 %
1995	4008 62,2%	553 8,6 %	1879 29,2 %	6440 100 %
2000	2039 68,1 %	139 4,6 %	816 27,3 %	2994 100 %
2005	2593 63,3 %	270 6,6 %	1235 30,1 %	4098 100 %
skupaj	11.908 64,4 %	1359 7,4 %	5214 28,2 %	18.481 100 %

$\chi^2 = 80,912$; sig. = 0; Cramerjev V = 0,047

Vendar niso pomembni samo deleži različnih akterjev, na katere se politični viri v letih sklicujejo, zanimati nas mora tudi, kako se nanje sklicujejo, kako o njih govorijo. Čeprav je leta 2000 občutno manj sklicevanja na gospodarske akterje, se politični viri sklicujejo nanje z več sporazumnosti¹⁵ kot druga leta. Leta 2000 politični viri med sklicevanjem na gospodarske akterje v kar 20,1 odstotka primerih jasno izrazijo sodelovanje ali pripravljenost na sodelovanje, medtem ko je leta 1990 ta delež le 11,6-, leta 1995 pa 9,6-odstoten. Leta 2005 delež sporazumnosti pri sklicevanju političnih virov na gospodarske akterje ostaja precej visok, in sicer 13,7-odstoten. Skozi leta je tako opaziti vedno več sporazumnosti pri sklicevanju političnih virov na gospodarske akterje, čeprav sklicevanje nanje morda upada. Je pa zanimivo, da se delež sporazumnosti pri sklicevanju političnih virov na politične akterje z leti niti ne spreminja, skozi vsa leta ostaja dokaj visok (20,5 odstotkov v letu 1990, 21,5 v letu 1995, 21,8 v letu 2000 in 19,9 odstotkov leta 2005).

Prej navedeni rezultati kažejo, da je stopnja sporazumnosti oz. obseg izraženih nasprotij v dnevnem tisku v času manjši. Zmanjšuje se stopnja konfliktnosti med gospodarskimi in političnimi akterji. Na eni strani je to mogoče interpretirati kot normalizacijo akterjev skozi njihovo povečano pripravljenost na sodelovanje.

Toda v skladu s tezo Mouffeove (2005) o antagonističnem modelu javne sfere in agonističnem pluralizmu, ki vidi antagonizem kot podlago vsake demokratične politike, se moramo vprašati, ali gre res samo za normalizacijo političnega. Demokratičnost razprave namreč zahteva prav priznavanje konfliktov, nasprotij, namesto da se jih poskuša preseči z apeli k racionalnosti, skupnosti ali sodelovanju. Mnenjska nasprotja so ključno gibalno političnega razpravljanja, a se danes z depolitiziranim neoliberalnim diskurzom s predpostavko »There Is No Alternative« vedno bolj izgublja. Razlike med pomeni različnih akterjev se zapirajo, vedno več je rutinskosti, rutinskega interesnega govora uradnih virov, razprava se zožuje. V takem »okolju« je tudi vedno manj priložnosti za državljane, da bi sodelovali v demokratičnih razpravah, gospodarske in politične elite s svojo sporazumnostjo zapirajo prostor razprave in ga s tem depolitizirajo.

Kot prikazuje tabela 4, obstajajo med leti statistično značilne razlike v izraženi nesoglasnosti¹⁶ ($\chi^2 = 291,584$; sig. = 0; Cramerjev V = 0,084). Upovedovanje nesoglasij – od razlik v mnenjih, ki ne pomenijo nujno izključevanja, do ostrega nesoglasja oz. nasprotovanj in negacij – z leti upada. Med vsemi izjavami virov (med vire spada tudi novinar sam, če se ne sklicuje na zunanje vire oz. prisvojene glasove) jih je mnenjsko nesoglasje leta 1995 izražalo 20,2 odstotka, leta 2005 pa je ta delež samo še 12,7-odstoten.

Tabela 4: Delež v dnevnikih predstavljene nesoglasnosti po letih

Leto	Nesoglasnost		
	ni izrecnega nesoglasja	izrecna različnost ali ostro nesoglasje	skupaj
1990	7305 82,4 %	1558 17,6 %	8863 100 %
1995	10.288 79,8 %	2606 20,2 %	12.894 100 %
2000	6287 85,8 %	1037 14,2 %	7324 100 %
2005	10.283 87,3 %	1493 12,7 %	11.776 100 %
skupaj	34.163 83,6 %	6694 16,4 %	40.857 100 %

$\chi^2 = 291,584$; sig. = 0; Cramerjev V = 0,084

Primat ekonomizma in gospodarskih akterjev pri razpravljanju o družbenih temah v dnevnih časopisih je mogoče opaziti tudi v njihovi vedno večji personaliziranosti. Personaliziranost je mogoče povezati tudi s spremembami družbenoekonomskega sistema (prehod v kapitalistični družbeni sistem), ki so deloma bile vpeljane že v Jugoslaviji leta 1988, pomembno pa dopolnjene v Sloveniji 1992. leta. Od takrat je Slovenija dobivala vedno jasnejšo osebno lastniško strukturo v gospodarstvu, vzporedno pa je pospešeno gradila tudi regulatorne mehanizme.¹⁷

Pri ekonomskih akterjih nas je zanimalo, kaj se dogaja z ravno njihove združenosti skozi leta. Podatki pričajo o personalizaciji ekonomskih akterjev v dnevnem tisku skozi leta (gl. tabelo 5). Povezanost med letom in ravno združenosti ekonomskih akterjev je statistično značilna ($\chi^2 = 445,459$; sig. = 0) in srednje močna

(Cramerjev $V = 0,124$). V vseh letih sicer prevladuje govor o ekonomskih akterjih kot reguliranih skupinah, a je opazen trend povečevanja sklicevanja na posameznike kot ekonomske akterje. Med vsemi ekonomskimi akterji je bilo leta 1990 le 8,1 odstotka posameznikov, leta 2005 pa kar 23,1 odstotka.

Tabela 5: Raven združenosti ekonomskih akterjev po letih

Leto	Raven združenosti ekonomskih akterjev				
	posameznik	ohlapna skupina	regulirana skupina	ostalo	skupaj
1990	183 8,1 %	452 20 %	1464 64,7 %	163 7,2 %	2262 100 %
1995	351 10,8 %	524 16,1 %	2162 66,4 %	218 6,7 %	3255 100 %
2000	312 19,4 %	331 20,5 %	887 55,1 %	81 5 %	1611 100 %
2005	581 23,1 %	425 16,9 %	1498 59,6 %	8 0,3 %	2512 100 %
skupaj	1427 14,8 %	1732 18 %	6011 62,4 %	470 4,9 %	9640 100 %

$\chi^2 = 445,459$; sig. = 0; Cramerjev $V = 0,124$

Za ilustracijo personalizacije ekonomskih akterjev skozi leta navajamo štiri primere pisanja dnevnikov v različnih analiziranih letih:

Leto 1990:

Kriza slovenskega gospodarstva, ki se je začela 1989. leta, je vse hujša. V prvih devetih mesecih letos so bile izgube že petkrat večje kot akumulacija. ... Ob ustreznem prestrukturiranju gospodarstva je treba poiskati nove trge za izdelke, in to zunaj jugoslovanskih meja (Delo, 22. novembra 1990).

Podjetja morajo že zdaj pripraviti poslovne strategije v skladu s pravili, ki veljajo za družbe v razvitejših zahodnih državah (Delo, 8. junija 1990).

Leto 2005:

Zdaj ima Žito dvočlansko upravo, poleg Bricla je v njem še Sandi Svoltjšak, odgovoren za proizvodnjo in tehnično področje. Tretji član, Marko Rems, ki je vodil finance, je družbo zapustil septembra, potem ko je že konec julija odstopil (Delo, 25. oktobra 2005).

Jutri je seja nadzornega sveta Petrola in pričakovati je, da bo predsednik uprave Janez Lotrič odstopil. Uprava bo do imenovanja nove uprave (na skupščini družbe) še bolj okrnjena, saj je prejšnji mesec iz Petrola odšel član uprave za finance in energetiko Vladimir Jančič, Lotrič pa je dal odpoved izvršnemu direktorju Mitji Klavori (menda samo zato, da bi ta odšel iz družbe z odpravnino). V nadzornem svetu Petrola pa že razmišljajo o Lotričevem nasledniku (Večer, 25. oktobra 2005).

Pisanje dnevnikov se z leti vedno bolj personalizira, kapital in gospodarski odnosi so v Sloveniji (in v drugih posttranzicijskih državah) vedno bolj personalno določljivi. Glede na prejšnje rezultate te raziskave (predvsem jasen trend glede

povečevanja stopnje sporazumnosti oz. zmanjševanja obsega izraženih nasprotij v dnevnem tisku) je upravičena domneva, da s privatizacijo lastniške strukture, personalizacijo akterjev in z vedno višjo stopnjo soglasnosti različnih virov prihaja tudi do depolitizacije političnih odnosov. Kjer je še do nedavnega bila živahna javna razprava o gospodarskih temah ali celo načinih vodenja določenih podjetij v družbeni lasti, je s privatizacijo lastniške strukture ta povsem zamrla. Nacionalni gospodarski rezultati so večinoma samo še agregati privatiziranih lastniških odločitev, v katerih ne morejo sodelovati nelastniki. Ključno vprašanje, ki se zastavlja, je, koliko je nova personalizirana lastniška struktura tudi vir politične moči ter kako vpliva na politiko in njeno potencialno depolitizacijo.

Zaključek

V članku smo želeli prikazati procese depolitizacije političnega na teoretični in empirični ravni. Skozi empirično vsebinsko analizo dnevnih časopisov v letih 1990, 1995, 2000 in 2005 smo pokazali, kako se je politično depolitiziralo v časopisih. Ugotovili smo, da je prišlo do povečevanja sklicovanja slovenskih virov na mednarodne akterje skozi leta, da so mednarodni akterji, na katere se sklicujejo slovenski viri, depersonalizirani, da se slovenski politični viri z leti vedno bolj in z vedno več sporazumnosti sklicujejo na privatizirane gospodarske akterje, da upovedovanje nesoglasij (razlike v mnenjih, nesoglasja, nasprotovanja, negacije) z leti upada ter da je v dnevnem tisku vedno več personaliziranih ekonomskih akterjev. Izhajajoč iz konstruktivistične vloge medijev pri vzpostavljanju vedenja o politiki, političnem in politični skupnosti, lahko zaključimo, da smo tudi na Slovenskem (bili) priče procesom depolitizacije političnega.

V zahodnih demokracijah so procesi politike depolitizacije potekali vse od konca šestdesetih let prejšnjega stoletja. Za Slovenijo (in druge (post)tranzicijske države) pa se je zdelo, da je šele z uvedbo strankarskega političnega pluralizma zares postala politizirana. Pogosta kritika nestranskega političnega pluralizma je bila, da to ni prava političnost, ker v njej ne prihaja do antagonizma strankarskih in interesnih sil. S to raziskavo lahko dozdašnjo tezo obrnemo: rezultati empirične raziskave namreč kažejo, da je politika v Sloveniji po letu 1990 sicer postala politizirana v smislu strankarskega pluralizma, dejansko pa vedno bolj depolitizirana. Strankarski pluralizem je prinesel antagonizme političnih interesov na ravni spektakla, medtem ko so se najpomembnejše družbene odločitve sprejemale vedno bolj depolitizirano, vedno manj je (bilo) participacije demosa pri najpomembnejših zadevah. Vprašanje, ki ostaja, je le, ali politični, ekonomski, medijski akterji res ne vedo, kaj počnejo, pa to vedarle tako počnejo, ali pa zelo dobro vedo, kaj počnejo, in je tako početje celo v njihovem interesu.

Opombe

1. V izhodišču konstruktivističnega pristopa je, da je pomen stvari konstruiran z uporabo reprezentacijskih sistemov. Kot meni Hall (2004, 46), »konstruktivisti ne zanikajo obstoja materialnega sveta«, vendar ta svet dobi pomen šele v njegovi reprezentaciji. Taka perspektiva ruši predstavo o tem, da imajo stvari v svetu pomen *per se* ali same po sebi in da je ta pomen transhistoričen. Ker so pomeni razumljeni kot družbeno skonstruirani, in ne apriorni, vnaprej določeni, niso fiksni ter se lahko v času in prostoru spreminjajo. Koncept reprezentacije je vzpostavil nov okvir za razumevanje družbene realnosti. »Pozitivistično predpostavko, da mediji odražajo družbeni svet ..., je v družbeni teoriji popolnoma izpodrinilo stališče, ki pravi, da je svet (so)konstruiran glede na medijske reprezentacije« (Luthar 1998, 7).

2. Eden od prvih ukrepov vlade Tonyja Blaira po prevzemu oblasti 1997. leta.
3. Gre za besedno igro, ki spominja na biblični izrek O Bog, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo.
4. Beck (2000) opredeli globalizem kot neoliberalni ideološki pogled na procese globalizacije. Posebej opozori, da globalizem ni edini zveličavni pogled na globalizacijske procese, da obstajajo tudi drugi pogledi, res pa je, da je bil vse do finančne in gospodarske krize v obdobju 2008–2009 to prevladujoč pogled na globalizacijo.
5. Z besedami Friedmana (1999, pog. 5, 18) »zlati prisilni jopič«.
6. Wallerstein (1986) zagovarja nasprotno tezo, da so nacionalne države temelji svetovnega (globalnega) kapitalističnega sistema, ki funkcionira ravno zaradi razlik med njimi.
7. Do podobnih ugotovitev je prišel tudi Flowerdew (2002) pri analizi diskurza globalizacije na primeru Hongkonga.
8. Robertson (1992, 104) opaža v razpravah o globalizaciji tendenco k ignoriranju posameznika.
9. Razliko med univerzalizacijo in globalizacijo je mogoče videti tudi skozi optiko želje. Medtem ko se je na univerzalizacijo gledalo kot na hoten projekt poenotenja, je bila globalizacija vedno videna kot projekt brez skupnega temelja, za katerega nista značilna niti skupna osnova niti skupen cilj.
10. Statistične analize so bile opravljene na 40.857 enotah. Ker so bile te določene z zadnjim virom, ki se je lahko skliceval na vsaj enega in največ tri akterje, smo za analizo sklicevanja na akterje morali na mestih podvojiti ali potrojiti enote tako, da je enoto določal vsak omenjeni akter (vrednosti drugih spremenljivk smo ohranili in jih ustrezno pripisali vsaki novi enoti). Podobno smo storili tudi pri analizah v tabelah 2, 3 in 5. V predstavljenem primeru smo v zbirki podatkov vseh enot, določenih z akterjem, ohranili le enote s slovenskimi viri in primerjali sklicevanje na slovenske, tuje in mednarodne akterje skozi čas.
11. V kategoriji drugo so pri združevanju vrednosti spremenljivke raven združenosti drugi artefakti (v pomenu t. i. outputa delovanja, npr. filmi, knjige, zakoni, sporazumi itd.) in entitete sui generis (npr. javno mnenje) ali pojmi (npr. pluralizem, počastitev). Zabeleženi in kodirani so bili zgolj v primeru, da v enoti ni bilo mogoče identificirati jasno določenih akterjev (posameznike ali skupine).
12. Kategorija politike zajema tako konkretizirane politične institucije na državni in lokalni ravni (predsednika republike, tudi prvo damo, vlado z vladnimi službami in uradi, predsednika vlade, državni zbor s komisijami, predsednika DZ, državni svet, politične stranke, ministre, župane, mestne/občinske svete, svete krajevnih skupnosti) kot tudi politični režim povsem abstraktno, ko akter ni nek delujoč posameznik ali skupina (na primer ustava, pravna država, strankarstvo, volilni sistem, lokalna samouprava, socialna država, institucija predsednika kot taka).
13. Pod gospodarstvo smo prišteli vse dejavnosti proizvodnje, trgovine in storitev, vključno z gospodarskimi pojmi (stečaj, inflacija, proračun). Sem pa ne spadajo dejavnosti socialne blaginje ali civilne družbe, čeprav so morda organizirane kot profitne.
14. V kategorijo drugo so pri združevanju vrednosti padli tako gospodinjstvo (zasebno okolje, družina, prosti čas) kot tudi socialna blaginja (od šolstva, zdravstva, športa do kulture in umetnosti), civilna družba, cerkev, uprava in vse vrste delovanj, katerih legalnost je problematizirana.
15. Sporazumnost definiramo kot pripravljenost na sodelovanje ali sodelovanje.
16. Nesoglasnost v definiciji zajema le izrecna, jasno upovedena in namenoma razkrita nasprotja v mnenjih (ne strinja se, nasprotuje, zavrača, spodbija ipd.). Tako opredeljena nesoglasnost ne vključuje vsakršnih latentnih razlik v mnenjih, ki morda obstajajo ali jih po svoji interpretaciji lahko pripišemo dvema mnenjema.
17. Višek privatizacije oz. zasebnega določljivega kapitala v Sloveniji je verjetno t. i. tajkunizacija, katere proizvod je bilo nekaj ljudi z izjemnim osebnim bogastvom, ki je slonelo na t. i. drugem koraku privatizacije, to je akumulaciji prej lastniško razpršenega kapitala.

Literatura

- Amoore, Luise, Richard Dodgson, Barry K. Gills, Paul Langley, Don Marshall in Iain Watson. 1997. Overturning 'Globalisation': Resisting the Theological, Reclaiming the 'Political'. *New Political Economy* 2, 1, 179–95.
- Banjac, Marinko. 2009. (Ne)zaželeni sosed: grožnja in varnost v diskurzu evropske imigracijske politike. *Časopis za kritiko znanosti* 37, 235/236, 90–101.
- Bargiela-Chiappini, Francesca. 2000. *The Discourses of Economic Globalization: A First Analysis*. Nottingham: Nottingham Trent University. Neobjavljen rokopis.
- Bauman, Zygmunt. 1998. *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich. 2000. *What is Globalization?* Cambridge: Polity Press.
- Blair, Tony. 1999. Doctrine of the International Community. Govor v The Economic Club of Chicago, Hilton Hotel, Chicago, 22. april. <<http://www.globalpolicy.org/globaliz/politics/blair.htm>>.
- Brittan, Leon. 1999. Globalisation: Responding to New Political and Moral Challenges. World Economic Forum, Davos, 30. januar. <<http://europa.eu.int/comm/dg01/sp300197.htm>>.
- Cable, Vincent. 1995. The Diminished Nation-State: A Study in the Loss of Economic Power. *Daedalus* 124, 2, 23–53.
- Castells, Manuel. 1996. *The Rise of the Network Society: The Information Age, vol. 1*. Oxford: Blackwell.
- Crook, Clive. 1997. The Future of the State. *The Economist*, 20. septembra, 5–7.
- Drnovšek, Janez. 2002. Uvod predsednika vlade na seji Strateškega sveta za varnostna vprašanja »Iskanje identitete globalizirani družbi«, 19. julija. <<http://sigov1.sigov.si/pv/si/elementi/novica.php?&i1=upv&i2=slo&i3=1&i4=vse&i5=ter&i10=artic&i12=1CB23E98373E75E9C1256BFB004B1BEF>>.
- Fairclough, Norman. 2000. Representations of Change in Neo-liberal Discourse. <<http://www.uoc.es/humfil/nlc/CA-15ega.doc>>.
- Fairclough, Norman, ur. 1999. *Language in the New Capitalism*. <<http://www.uoc.es/humfil/nlc/CA-15egd.doc>>.
- Flowerdew, John. 2002. Globalization Discourse: A View from the East. *Discourse & Society* 13, 2, 209–225.
- Friedman, Thomas L. 1999. *The Lexus and the Olive Tree*. New York: Harper Collins.
- Hall, Stuart. 2004. Delo reprezentacije. V: B. Luthar, V. Zei in H. Hardt (ur.), *Medijska kultura. Kako brati medijske tekste*, 33–97. Ljubljana: Študentska založba.
- Hartley, John. 2004. Novinarstvo in vizualizacija resnice. V: B. Luthar, V. Zei in H. Hardt (ur.), *Medijska kultura. Kako brati medijske tekste*, 179–192. Ljubljana: Študentska založba.
- Harvey, David. 1989. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- Hay, Colin. 2007. *Why We Hate Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Hirst, Paul in Grahame Thompson. 2000. Globalization – a Necessary Myth?. V: D. Held in A. McGrew (ur.), *The Global Transformations Reader*, 68–75. Cambridge: Polity Press.
- Hobson, John M. in M. Ramesh. 2002. Globalisation Makes of States What States Make of It: Between Agency and Structure in the State/Globalisation Debate. *New Political Economy* 7, 1, 5–22.
- Laclau, Ernesto in Chantal Mouffe. 1987. *Hegemonija in socialistična strategija: k radikalni demokratični politiki*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Langhorne, Richard. 2001. *The Coming of Globalization: Its Evolution and Contemporary Consequences*. Houndsmills, Basingstoke in New York: Palgrave.
- Lukšič, Igor. 1994. *Liberalizem vs. korporativizem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič, Igor. 2006. *Politična kultura*. Ljubljana: FDV.
- Luthar, Breda. 1998. *Poetika in politika tabloidne kulture*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Mann, Michael. 1997. Has Globalization Ended the Rise of the Nation-state? *Review of International Political Economy* 4, 3, 472–496.
- Marx, Karl. 1980. Kapital I; Prvo, drugo in tretje poglavje. *Časopis za kritiko znanosti* 8, 41, 42, 10–90.
- McChesney, Robert W. 2005. Uvod. V: N. Chomsky, *Profit pred ljudmi*, 15–25. Ljubljana: Sanje.

- Moore, Mike. 2000. In Praise of the Future. Govor gospodarski zbornici v Canterburyju, Nova Zelandija, 14. avgusta. <http://www.wto.org/wto/english/news_e/spmm_e/spmm34_e.htm>.
- Mouffe, Chantal. 2005. *On the Political*. London: Routledge.
- Ohmae, Kenichi. 1995. *The End of the Nation-State: The Rise of Regional Economies*. New York: HarperCollins Publishers.
- Reich, Robert B. 1993. *The Work of Nations*. London: Simon & Schuster.
- Robertson, Roland. 1992. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Rupel, Dimitrij. 2002. *Uveljavljanje slovenske identitete v procesih globalizacije*. Prispevek na seji Strateškega sveta za varnostna vprašanja »Iskanje identitete v globalizirani družbi«, 19. julija. <<http://sigov1.sigov.si/mzz/minister/mnenja/mne2002071910.doc>>.
- Rus, Veljko. 1992. *Med antikomunizmom in postsocializmom*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Scholte, Jan Aart. 2000. *Globalization: A Critical Introduction*. Houndmills: Macmillan Press.
- Socialist International. 1999. *Declaration of Paris - The Challenges of Globalisation*. The XXIs Congress of the Socialist International, Paris, 8-9 november. [http://www.socialistinternational.org/5congress/XXISICONGRESS/ DeclParis-e.html](http://www.socialistinternational.org/5congress/XXISICONGRESS/DeclParis-e.html).
- Splichal, Slavko. 2000. Novinarji in novinarstvo. V: S. Splichal (ur.), *Vregov zbornik*, S47–S56. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo in Fakulteta za družbene vede.
- Wallerstein, Immanuel. 1986. The States in the Institutional Vortex of the Capitalist World-Economy. V: A. Kazancigil (ur.), *The State in Global Perspective*, 145–154. Aldershot: Gower.
- Weldes, Jutta. 2001. Globalisation is Science Fiction. Millennium: Journal of *International Studies* 30, 3, 647–667.
- World Bank. 2000. *Entering the 21st Century: World Development Report for 1999/2000*. Oxford: Oxford University Press.
- Zakon o javnih agencijah. 2002. <<http://www.arrs.gov.si/sl/akti/zak-javne-agencije.asp>>
- Žižek, Slavoj. 1994. How Did Marx Invent the Symptom? V: S. Žižek (ur.), *Mapping Ideology*, 296–331. London: Verso.